

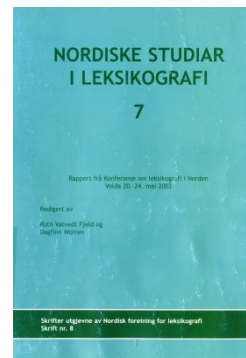
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Polysemi i Swedbergs Svensk Ordabok

Forfatter: Lars Holm

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 7, 2005, s. 186-203
Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden, Volda 20.-24. maj 2003

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars Holm

Polysemi i Swedbergs *Swensk Ordabok*

Jesper Swedberg completed his *Swensk Ordabok* (Swedish–Latin) in the 1720's – but it was never printed. In my doctor's thesis and in some papers I have dealt with some aspects of this dictionary. Here an attempt is made to describe how Swedberg copes with polysemy in Swedish.

There are three different kinds of polysemy entrywords in *Swensk Ordabok*: the polysemy is sometimes unmarked, sometimes indicated by the Latin word *item* (= also), and occasionally presented as homonymy. Swedberg's lexicographical methods and results are illustrated by comparisons with Spegel's *Glossarium* and *SAOB* (= Dictionary of the Swedish Academy).

Swedbergs proves to be an original and innovative lexicographer also in registering polysemy.

Inledning

Extensiv läsning i *Swensk Ordabok* (nedan SO), skriven på 1720-talet, har väckt mitt intresse för lexikografiskt innehåll och lexikografiska metoder som utmärker Swedbergs arbete och skiljer det från andra samtida, tidigare och även senare arbeten. I flera avseenden torde Swedberg vara en pionjär i förtecknandet och beskrivandet av svenskans ordförråd. Bl. a. är hans behandling av svenskans polysemi högst anmärkningsvärd. (Med SO avses här Uppsala-handskriften. Om autografen «Skara 1» ger ytterligare värdefull information, anges den med markeringen [Sk 1: ...]. För handskriftsläget redogörs i Holm 1986: del 2.)

Nordisk leksikografisk ordbok (s. 216) definierar: «polysemi / den egenskap at en leksikalsk enhet har to eller flere betydninger som kan utledes av en och samme grunnbetydning». Här kommer jag att tillämpa följande operativa definition: polysemi i svenskan är vad som i SAOB markeras med olika huvudmoment (grafiskt inledda av siffror 1), 2) etc.) under ett och samma uppslagsord. (Den finare indelningen i undermoment, med a), a) etc., kommer jag oftast att bortse ifrån; mot den skulle varje 1700-talsordbok stå sig slätt.)

Den huvudfråga som jag här vill finna svaret på är: Hur beskriver och förklarar Swedberg svenskans *betydelsevariation* (polysemi) i sin ordbok? Några följdfrågor: Visar han (alltid) att polysemi föreligger? Hur markerar han den – verbalt, typografiskt, genom lemmauppdelning? Hur avgränsas polysemi mot homonymi? Vilka tryckta källor hämtar han ordens betydelser ifrån? Hur förhåller sig Swedbergs polysemibehandling till föregångaren Spegels? Hur väl bekräftas den av *Ordbok över svenska språket* (SAOB)?)

Redan de äldsta tryckta ordböckerna av icke ringa format – främst över latinet, t. ex. Calepinus' *Dictionarium* ... med första upplaga 1502 – beaktade fenomenet polysemi. Till och med i relativt primitiva svenska ordböcker från 1600-talet finns spår av lexikografernas medvetenhet om det faktum att ett visst ord ofta betyder «helt olika saker» och ändå är «samma ord» (och inte homonymt). Det faktum att äldre tiders ordböcker vanligen var två- (eller fler-)språkiga underlättade behandlingen av källspråket i dem. De svenska orden definierades inte på svenska utan översattes till latin; och då var det lätt gjort att ge flera ekvivalenter (eller definitioner). Kungsvägen till en förståelse av svenskans polysemi, sådan den framträder i äldre ordböcker, går alltså via latinet. Jag vill redan inledningsvis understryka att vi här förfogar över

goda genvägar – som ibland är lätta att gå vilse på. För att komma åt ett polysemt uppslagsords olika betydelser måste man alltså först återöversätta de latinska ekvivalenterna för att sedan jämföra dessa svenska ord inbördes och med utgångsordet. Jag har i möjligaste mån sökt använda latin-svenska lexikon från Swedbergs egen tid. Detta laborerande med översättning hit och dit är naturligtvis riskabelt och inexakt. Anakronistiska fallgropar lurar också längs vägen; inte ens med SAOB:s hjälp låter sig olika ords centrala och mindre centrala betydelser vid en viss tid fångas och fastställas. (Jfr Ekbo & Loman 1965: 32 och 53.) Men kanske är det värt att våga ett försök. Redan inledningsvis vill jag presentera ett par konkreta fall av polysemi i SO. De återfinns alla under bokstaven S som i sin helhet utgör mitt arbetsmaterial. (S omfattar knappt 118 sidor av ordbokens 785, dvs. 15 %.) Typografin i SO visar nästan undantagslöst på ett odiskutabelt sätt var gränserna går mellan de olika artiklarna: i Uppsala-handskriften börjar första raden med uppslagsordet utdraget i vänstermarginalen, medan resten av artikeln skrivs med indrag.

Många fall av polysemi i SO låter sig – skenbart? – enkelt sorteras i tre typer av stigande självständighetsgrad: 1) de ommarkerade, 2) de som signaleras av *item*, 3) de som presenteras som homonymer.

En artikel på s. 536 lyder in extenso:

Seg, lentus, tardus, glutinosus, tenax.

I Petrus Schenbergs *Lexicon latino-svecanum*, Norcopiæ 1739 (= första upplagan; den svensk-latinska delen är för övrigt en starkt förkortad version av SO) översätts de ovannämnda latinska orden på följande sätt (förkortat):

<i>lentus</i>	Wek, seg ... Longsam ...
<i>tardus</i>	Trög, longsam ...
<i>glutinosus</i>	Widhengande som lim ... Slemmig
<i>tenax</i>	Som holler fast, klebbig ...

Vissa betydelser och betydelskillnader tycks vara seglivade. I den ca 260 år yngre NEO förklaras ordet *seg* sålunda:

som kan tänjas mycket utan att brista ... BET.NYANSER: a) överfört, spec. uthållig ... b) spec äv. alltför långdragen, tröttande ...

Även om betydelseerna presenteras i omvänd ordning, förefaller två huvudbetydelser av *seg* att finnas, i Carl XII-tidens såväl som i Carl XVI Gustaf-tidens svenska: en konkret och en metaforisk (med reservation för stora detaljskillnader). Men SO ger här ingen vink om polysemi, inte ens med ett semikolon mellan *tardus* och *glutinosus*. Detta kallar jag ommarkerad polysemi. Som lätt inses är det den svåraste typen att lokalisera och bestämma.

På s. 548 finns en artikel som börjar så:

Siö, *lacus item mare, oceanus* ... [Böjda former och bibelhänvisningar följer.]

Schenberg översätter ekvivalenterna så:

<i>lacus</i>	Siö, insjö
<i>mare</i>	Haf
<i>oceanus</i>	Stora wida hafwet

Sjö = 'insjö' och *sjö* = 'hav' torde vara ett skolexempel på allmänt känd och tillämpad polysemi i svenskan. De båda grundbetydelseerna återfinns också som huvudbetydelse 1) respektive 2) i SAOB. Detta kallar jag polysemi med *item*. Tack vare handskriftens nästan undantagslösa understrykning av *item* (= även) är typen lättfunnen och lättavgränsad. Den presenteras utförligt nedan.

SO rymmer många par (trior, kvartetter, kvintetter) av homonymer; de förtjänar att bli föremål för en egen undersökning. De presenteras i SO som efter varandra följande artiklar med likalydande uppslagsord, ibland förklarade med svenska synonymer eller på annat sätt före de latinska ekvivalenterna.

På s. 563 läses:

Skiön, behag, *placitum voluntas, arbitrium* [+ fras och litteraturhänvisningar]

...

Skiön, degelig, *formosus, pulcher, venustus, egregius, speciosus, perpulcher, elegans* [+ böjda former och bibelhänvisningar]

Som synes rör det sig här om ett tvättäkta homonympar, ett substantiv och ett adjektiv. Men på s. 565 står i följd fyra artiklar:

Sko, *calceus, calceamen, calceamentum* [+ 13 rader kommentarer]

Sko på kläder, *instita, limbus, fimbria*.

Sko i qwernkupon, *infundipes*.

Sko, hestsko, *solea eqvi*.

Här gömmer sig uppenbarligen en kvartett polysemer under homonymins täckmantel. Denna typ är också något svårfunnen; den måste vaskas fram bland de «äkta» homonymerna. Det kan förefalla anakronistiskt att tillämpa vår samtids – eller snarare vår tids ordböckers – gränsdragningar mellan homonyma och polysema ord. Men alldeles uppenbart förde Swedberg många ord som även han själv måste ha uppfattat som polysema till vad som i SO grafiskt framstår som skilda lemman, «homonymer». Detta kallar jag därför polysemi presenterad som homonymi.

Omarkerad polysemi

Den omarkerade polysemin borde kanske ha lämnats utanför min undersökning, av det enkla skälet att den är så svårfunnen och svåravgränsad. Att söka belägga den i hela S-partiet av SO vore också ett sisyfosarbete. Att helt bortse från den kunde dock ge en skev och alltför positiv bild av hur Swedberg handskas med polysemin i stort. Av arbeteekonomiska skäl har jag gått tillväga på följande sätt. Eftersom ett större antal latinska ekvivalenter till ett svenskt uppslagsord snarare bör indikera polysemi än vad ett mindre gör, har jag förtecknat de ord som har minst

fyra latinska översättningar. Avsnittet Sa- + Se-, dvs. sidorna 526-540, har exciperats. Antalet uppslagsord blir 33. Jag har återöversatt allt latin till svenska med hjälp av i första hand Schenbergs *Lexicon latino-svecanus* (1739), i andra hand Cavallins *Latinskt skol-lexikon* (1885,1905) och någon gång Schellers *Latinskt lexicon* (1828). Jag har – väl medveten om det riskabla i företaget – sökt karakterisera varje grupp av återöversatta svenska ord på en skala från klar monosemi till klar polysemi. Ytterst vilar omdömena på min egen språkkänsla. Några utförliga exempel ska ges nedan. Jag laborerar med följande typer:

- M klart monosemt
- M? snarast monosemt
- P? snarast polysemt
- P klart polysemt

I inledningen valde jag Seg som exempel på ommarkerad, men klar, polysemi. Här vill jag först visa den andra ytterligheten, ett exempel på klar monosemi – trots så många som fem latinska ekvivalenter. Salsa (enligt Dahlgrens *Glossarium* = sås, sälta) översätts med dessa inbördes nära besläktade latinska ord, här med svenska översättningar enligt Cavallin:

<i>salsedo</i>	Sälta
<i>salsitudo</i>	Sälta
<i>salsura</i>	Insaltning
<i>salsugo</i>	Sälta
<i>salsilago</i>	Sälta

Som klart monosema (M) vill jag se 11 av de 33 orden, vilket är den största gruppen: Salsa, Salwar, Samblendning, Samkar, Sammanförer, Samtycke, Samtycker, Sargar, Sedan, Sedermera, Ser på.

Något mera tveksam ställer jag mig till 10 ord som jag vill se som snarast monosema (M?). Ett exempel: Sabbel, kroksabbel, som förklaras med fyra latinska uttryck, varav två tvåledade:

<i>ensis falcatus</i>	Sverd, werja	Lieformig; lie- (Cavallin)
<i>gladius persicus</i>	Sverd	... persisk (Cavallin)
<i>acinaces</i>	En Sabel	
<i>harpe</i> (Sch.: -a)	Slaghök ... item Sabel	

Etiketten «snarast monosemt» skulle kanske inte tillfredsställa en vapenhistoriker, men jag tror att den skulle accepteras utanför fackkretsar, 1725 liksom 2003.

M?-gruppens samtliga tio ord: Sabbel, Samnad, Samwist, Sannerliga, Sedig, Sellar (= sål- lar), Sellsyn, Selskap, Seng, Ser.

Därmed kommer vi in på de (typer av) uppslagsord som är det egentliga föremålet för min studie: de mer eller mindre tydligt polysema. Det första ordet för vilket M byts mot P är adverbet Sachtta. Schenberg översätter ekvivalenterna som följer:

<i>tarde</i>	Longsamliga, trögt ...
<i>lente</i>	Longsamt, trögt

<i>remisse</i>	Lindrigt, eftergifwit, swagt
<i>submisse</i>	Demödigt, med vndergifwenhet ...
<i>leniter</i> ...	På lindrigt sett ...

Märkligt nog saknas utgångsordet *sakta* hos Schenberg, men hans synonymer täcker väl in dess tempoangivande betydelse. Dessutom visas en annan pol i ordets innebördssfär, den moraliska/psykologiska, särskilt med det nu döda tyska lånordet *demödigt* (av *demütig* = ödmjuk). Kanske bör *sachta* kategoriseras som klart och inte snarast polysemt?

I materialet finns sammanlagt fem ord som får typbeteckningen P? De är: *Sachta*, *Sachtar sig*, *Saktar*, *Salighet*, *Semst*.

Återstår de sex ord som jag valt att se som klart polysema och betecknar med P. Det första är *Sak*, med följande latinska ekvivalenter + översättningar hos Schenberg:

<i>res</i>	En sak, ting (+ 2 spalter lat. fraser med övers.)
<i>caussa</i>	Orsak ... En sak, som man twistar om ...
<i>crimen</i>	Brott, beskyllning, skuld ...
<i>culpa</i>	Förseelse, mißhandel, förvållande

Här ter sig avsaknaden av ett *item* mellan det första och de tre följande latinska översättningsorden än mer förbryllande – tills man besinnar att *res* enligt Cavallin även hade/har en betydelse «Mål, rättegång». Det torde inte vara någon djärv gissning att *sak* uppfattades som lika polysemt under Swedbergs tid som i vår egen.

Hela gruppen P är sex ord av de 33: *Sak*, *Samqwämd*, *Sankt*, *Seg*, *Segel*, *Sehn*. Undersökningsmaterialet är litet, drygt 10 % av bokstaven S. Om mina preliminära slutsatser håller streck, lämnar Swedberg visserligen många exempel på polysemi omarkerade – men vida vanligare är att vad som i SO uppträder som monosemi verkligen är det.

Polysemi med *item*

Lösenordet för polysemi i SO är alltså det latinska *item*. Antalet «*item*-polysema» uppslagsord under bokstaven S i SO är 89, fördelade på 117 ordbokssidor. (Det ger 0,76 per sida. Med ett totalt sidantal i SO på 785 skulle det alltså innebära knappt 600 belägg i hela ordboken.) I ett par fall tillskrivs ett ord mer än två grundbetydelser genom ett upprepat *item*.

Två utförliga exempel

Det första exemplet återfinns på s. 529 f. i SO:

Salwa, ungvantum, ungvæn, Pr:7:1. C:1:2. J:8:22. Obliq. salwo, O:27:9. Pr:10:1.
item Festiva complosio sclopetorum.

För Spegel (1712, s. 389) är ordet homonymt, och han lägger som så ofta frikostigt ut texten i *Glossarium-Sveo-Gothicum*:

Salwa c: smörjelse / som man smörjer någon med. *Dan.* salve. *Germ.* salbe *Ulphil.* salbon c:
ungere: salbona, ungvantum. Gall. onguent, ab oindre. Lat. ungvantum, balsamum, oleum diversi &

grati odoris, ad mulcenda membra delicii causa inventum; non vero tenax illa commixtio, quæ ad curanda vulnera adhibetur.

Salwa kallas när många skiuta tillika / såsom et frödetekn; synes komma af Franska ordet *salüer* c: at helse / eller af *salut*, helsning / Lyckönskan. Af några kallas thet *Latine, festiva complosio sclopetorum.*

Spegel är lika underhållande som Swedberg är koncis. Den förre säger mycket om få ord; den senare ville ge plats åt alla svenska ord i sin ordbok. Men om var Swedberg hämtat sina definitioner av *salva* kan inget tvivel råda.

SAOB presenterar de båda betydelseerna som **SALVA**, subst.² och **SALVA**, subst.¹ (i den ordningen). (Det är en poäng att NEO – eftersom de båda salvorna har samma böjningsformer om än uppenbarligen olika etymologier – återknyter till Spegel och Swedberg och talar om **salva 1** och **2**.)

Som andra utförliga exempel väljer jag Skär (s. 575 f. i SO). Först står två homonymer med egna artiklar:

Skär, v: *skiär*, Psb:12:3. 103:5. [Adj. med betydelsen 'ren' avses.]

Skär, hafsskär, *Ora maritima*, Ez:26:5,14. skiärkarl, skärgård.

Så följer det polysema verbet:

Skär, *scindo, cædo, seco, item meto*, [Sk1: + *demeto*] [*meto* = meja, skörda]

præt., skar, Ex:39:3. the skåro, Ruth:1:9. M:21:8.

Spegels motsvarande artikel (s. 417) börjar:

Skiära (*verb.*) c: *cædere, incidere: item metere...*

Bland SAOB:s huvudmoment under **SKÄRA**, v² kan den allmänna betydelsen av 'skära' i SO identifieras med A. 1) etc., medan den speciella återfinns som B. 9).

Är betydelseerna rangordnade i SO?

Det beror knappast på slumpen att alla här citerade ordböcker som beskriver t. ex. *sund* som polysemt också ger de två grundbetydelseerna i samma ordningsföljd. Förklaringen kan vara historisk: lexikograferna vill anföra den äldsta betydelsen först. «För de större historiska ordböckerna gäller den principen att en artikel bör vara disponerad så att den ger en bild av ordets historiska utveckling» (Ekbo & Loman 1965: 59). Ett nyare exempel kan hämtas från NEO (s. 1606) som i god swedbergsk och sahlstedtsk tradition tillskriver **sund** två huvudbetydelser: «1 som har en god hälsa» och «2 som främjar god hälsa». Första belägg dateras (efter SAOB) till «före 1520» för 1 och «sedan 1536» för 2.

Bo Svensén (1987: 206) skiljer mellan *hierarkisk* och *linjär* gruppering av delbetydelser. Sven-Göran Malmgren (1992: 138) tar upp tråden men konstaterar också att «[g]ränsen mellan hierarkisk och linjär struktur är dock flytande ...». Hursomhelst torde Swedbergs behandling av polysemin i SO vara för outvecklad för att analyseras i dessa termer.

Men kanske är liknande vägar inte helt oframkomliga? Swedberg var en god systematiker.

Det är säkert ingen tillfällighet att alla de fyra verb under S som presenteras som både transitiva och intransitiva (Siuder, Smakar, Smelter, Syrer) behandlas i ordningen transitiv – intransitiv. Och frågan är om inte själva *item*-konstellationen i grunden uttrycker ett slags rangförhållande, ungefär som: «A betyder (först och främst) x, men också (i andra hand) y». Alldeles tydligt gäller detta för några uppslagsord som har en överförd, metaforisk, gärna drastiskt skämtsamt bibetydelse; här är byte av sida om *item* inte gärna tänkbart:

Skarfwar, <i>adageo</i> , <i>adjungo</i> , <i>committo</i> ,	[= ökar...]
<i>item</i> <i>mentior</i> .	[= ljuger]
Skrubbar, <i>vellico</i> , <i>runcino</i> ,	[= sliter, hyvlar]
<i>item</i> <i>objurgo</i> .	[= bestraffar]

Ytterligare exempel är Skurar, Skräfwa, Styft.

En väg till ett svar på mellanrubrikens fråga öppnas möjligen av den samlade information som en parallell excerpering av olika ordböcker ger. En jämförelse mellan SO och SAOB visar några olika typer av (o)överensstämmelse:

SO (<i>item</i> -pol.)	SAOB	relation
Salwa	salva, subst. ² och subst. ¹	homonymt i SAOB
Samwara	samvaro, subst. ²	samma huvudmoment i SAOB
Sannar	sanna, v. ²	omvänd ordning i SAOB
Sellsam	sällsam	samma ordning i SAOB

Som visas av Salwa och Samwara måste vissa ord uteslutas ur undersökningen; deras antal är 22 av 89. Av de återstående 67 visar 44 samma ordningföljd mellan de polysema betydelsena i SO och i SAOB – ibland med luckor mellan SAOB:s huvudmoment, ibland med viss tvekan, markerad med (?). Orden är följande: Sellsam, Sellskap, Sett (?), Setter tillbaka, Siö, Skarfwar, Skickelig, Skida, Skotzmähl, Skrubbar, Skurar, Skär, Skär vt, Slecht, Slut, Slår vt, Smak, Smakar, Snell, Snellhet, Snålhet, Snålt, Snöre, Somt, Sorglös, Spaning, Spira, Språk (?), Spång, Stamm, Stiger vp, Stillhet (?), Stoppning, Styfhet (?), Styft, Sund, Swantz, Swerm, Swermare, Swermer, Swett, Synderlig (?), Syrer, Säkert.

Omvänd ordning mellan betydelsena har 23 ord: Sannar, Siuder, Skaffar, Skall, Skamper, Skarphet, Skemmer, Skeppa, Skott (?), Skräfwa, Slump, Smelter, Smide, Snorrar, Snusar, Spilling (?), Stadig, Stengsel, Stercker, Storcknar, Stormsam, Står til, Säger enom til.

Är det en händelse som ser ut som en tanke att *slump* finns med på listan? Särskilt ett ord är frestande att kommentera: *snusa*. I SO är dess första betydelse 'nyttja snus', vilket kommer först som moment 5) i SAOB (för övrigt belagt först 1711, vilket förefaller märkligt). SAOB satsar på betydelsen 'andas tungt, snarka' som första betydelse (belagd 1640). Dalin känns bara vid tobaksvarianten (och i NEO återställs ordningen med 'nyttja snus' som första moment). Ett av Swedbergs sena tillägg i SO (under Snusar) är **snusdosa**. Jag har inte kunnat belägga om han nämner eget bruk i sin *Lefwernes beskrifning*. Vilken roll spelar egentligen lexikografernas personliga vanor och ovanor för ordböckernas utformning?

Litteraturhänvisningar

Bibeln är SO:s helt dominerande leverantör av belägg. Swedberg avsåg uppenbarligen dels att

ta upp hela dess ordförråd i sin ordbok, dels att ange minst ett belägg för varje ord som finns i bibeln (jfr min uppsats «Swedbergs *Swensk Ordbok* och bibeln», under utgivning). Av de 89 registrerade *item*-polysema uppslagsorden i SO saknar 47 varje källhänvisning, medan 42 har en eller flera sådana. 38 av dem beläggs i bibeln, två i psalmboken (1695) och vardera ett i Verelius' utgåva av *Rolfs saga* och Loccenius' *Lexicon juris sueo-gothici* ... Swedberg nämner själv båda dessa böcker som källor till *Schibboleth*s «Thet Siuttonde Kapitlet. Lista På gamla / gäfwä och wackra ord och ordalag» (s. 307 f.). På s. 570 i SO finns artikeln:

Skruf, *machina per gyros ducta*. [= ”verktyg, använt med vridningar”]
item infundibulum, v: *Locc: Lexic.Juris*. [= qwartratt (Scheller)]

Loccenius (citerad efter 3 uppl., 1674: 138) definierar: «Skruff ... *vasculum è cortice vel aliâ materiâ, formam habens conicam (velut infundibulum molæ, quod eodem nomine appellatur)...*». SO:s hänvisning gäller och följer, som synes, den andra ekvivalenten.

Mer av intresse torde finnas i den redan citerade *Schibboleth*. Swedberg hänvisar till detta sitt språkliga testamente under tre av de 89 *item*-polysema orden, varje gång som komplement till bibelhänvisningar. Så föregrips SO-artikeln (s. 572 f.):

Skurar, *deluo, abluo, polio, limo*, Lev:6:28. [= tvättar, diskar, putsar]
item increpo, V: *Schibb: l.c.* [= bannar, klandrar]

av *Schibboleth* (kap. 17, s. 383):

Skura / *verbis reprehendere*: behöfwer någor skuras / så söke thet hos embetes personer / hos siä-lasörjare och werldzlig Öfwerhet / *P. Er. Post. Ev. p. 324. a.*

Med lite god vilja kan man kanske säga att SO här citerar Petrus Ericis postilla, enligt *Schibboleth* (s. 308) tryckt i Stockholm 1582.

Flest är de uppslagsord som hänvisar bara till bibeln eller psalmboken: 38 + 2 = 40. En viktig fråga är var hänvisningarna placeras inom artiklarna. I åtta artiklar fogas bibel-(psalmboks-)hänvisningen /-arna till den första betydelsen, som i (s. 635):

Syfftar, *collimo*, Psb:28:6. 261:2. [= riktar, syftar, träffar]
item humecto. [= fuktar, vattnar]

I de båda citerade psalmerna har *syfta* otvetydigt den betydelse som anges för *collimo*. De sju övriga orden i denna grupp är Salwa, Skeppa, Skida, Skurar, Smide, Stamm, Swett.

I 26 artiklar fogas bibelhänvisningen till den andra betydelsen, som i (s. 551):

Skall, *latratus*, [= hunds skällande]
item sonus, Job:37:24. W:17:19. S:50:18. [= ljud i allmänhet]

I de fyra bibelställena är det Gud, ekot eller trumpeter som står för de höga ljuden, inte någon gång hundar. De övriga 25 orden i denna grupp är Samwara, Sett, Siuder, Siö, Skaffar, Skarphet, Skickelig, Skiuter sig in til, Skott, Skär, Slecht, Smak, Snell, Snorrar, ... snöpt, Snöre, Somt, Spilling, Spira, Stadig, Stiger vp, Sund, Swermare, Synderlig ..., Syrer.

I sex artiklar ges bibelhänvisningar till både den första och den andra betydelsen hos det polysema uppslagsordet, som i (s. 639):

[Säger] enom til, <i>promitto</i> , 2M:4:8.s.	[= lovar (någon något)]
<i>item annu[n]tio</i> , Lev:22:3.	[= bebådar, berättar]

De två först citerade bibelverserna lyder:

8. Och sade Konungenom til / om han thet så beskaffade / tryhundrat och sextijo centener silfwer / och af then andra vpbyrdene ottatijo centener.

9. Och ther vtöfwer sade han honom ännu eljes til / hundrade och femtijo centener [...]

Och den tredje:

3. Säg them nu til / och theras efterkommandom: Hwilken af edor sädh går til thet helga / som Israels barn helga HERranom / och orenar sigh så på thet / hans siäl skal vthrotad warda för mitt anlete: ty jagh är HERren.

Swedberg gör här klar skillnad mellan två betydelser av ett partikelverb (som i vår tids svenska uppträder i andra fraser och med andra betydelser). Andra uppslagsord med dubbel och tydlig exemplifiering är Smakar och Smälter, med både transitiv och intransitiv betydelse, och Skotzmähl.

En granskning av placeringen av bibelhänvisningarna i alla de 42 *item*-artiklar som har sådana ger också en något splittrad bild. Uppenbarligen var det Swedbergs ambition att bekräfta uppslagsordens polysemi med bibelcitat – som följer på de latinska ekvivalenter som de exemplifierar. Detta krav uppfyller 17 artiklar: Salwa, Samwara, Siuder (?), Skall, Skarphet, Skida, Skiuter sig in til, Skurar, Smide, Snell, Snorrar, Stam, Sund, Swermare (?), Swett, Syfftar, Syrer. Men böjningsformer och fraser, som följer en bit in i artiklarna, får ibland Swedbergs metod att svikta. I artikeln Skär (citerad ovan) ges tre bibelcitat, alla med böjda former. De står efter den andra, specialiserade betydelsen av verbet ('meja säd'), men en kontroll av bibelställena visar att verbet på både det första och det tredje används i sin allmänna betydelse. Citat som på detta sätt leder än rätt än vilse finns även under uppslagsorden Skeppa, Slecht, Smak och Stadig.

SO belyst av en föregångare och en efterföljare

Jämförelser mellan ordböcker kan vara vanskliga. Flera reservationer kan resas mot de försök som här följer. Bara en mindre del av SO är excerperad och bokförd – men materialet är stort nog att bli svåröverblickbart. Inte minst identifikationerna av delbetydelser är ofta osäkra, dels på grund av den nödvändiga omvägen via latinet för de äldre ordböckerna, dels på grund av den ibland halsbrytande skillnaden i skala mellan SO och SAOB. En annan felkälla i jämförelsearbetet är att jag konsekvent utgår från SO; om det skulle vara så att någon av de andra ordböckerna beskriver polysemi hos uppslagsord som saknas i SO eller där framställs som monosema kommer det inte att synas i mina resonemang och slutsatser. Mitt försvar för detta (miss)förhållande är att det är just Swedbergs ordbok som jag vill beskriva och göra känd.

Spegel

En föregångare som Swedberg öppet profiterade på var Haqvin Spegel, vars *Glossarium-Sveo-Gothicum* trycktes 1712. Dess källspråk är svenska, som även förekommer som definitionsspråk, medan målspråken skiftar, dock med dominans för latin. De båda biskoparna var konkurrenter på flera fält men respekterade också varandra som vänner. Att Swedberg lånade ur Spegels ordbok till sin egen är väl belagt (Holm 1986: 3: 112 et passim; se också Hannesdóttir 1998). Att lånegodset också kunde bestå av detaljer inom beskrivningen av svenskans polysemi har redan visats – och fler belägg följer.

Tio uppslagsord som är *item*-polysema i SO återfinns med identiska och/eller synonyma ekvivalenter (eller definitioner) i Spegels *Glossarium*: Siuder, Skaffar, Skarfwar, Skotzmåhl, Skrubbar, Slump, Slunt, Smide, Snell, Snöre. Nio ord visar ordagranna överensstämmelser mellan Spegel och SO. De fyra första återges här efter SO:s lemman (tillägg på båda håll markerats med ...) jf. tabell 1.

Resterande ord är Skär [verb], Slut, Smak, Stamm, Swerm. I tre fall (som för Skott) har Swedberg valt en annan förstabetydelse än Spegel, men beroendet ligger i öppen dag. Som man kunde vänta sig är alla dessa nio ord polysema (*salva* homonymt) enligt SAOB.

Många *item*-polysema ord i SO framställs som monosema i Spegel. Två typer förekommer; först ett exempel på den ena:

Spegel: Snufwa,	<i>gravedo</i>
SO: Snufwa,	<i>catharrus, capitis gravedo, item pulvisculus narium.</i>

För båda är *snuva* en sjukdom – för Swedberg dessutom ett njutningsmedel: 'snus' (jfr ovan). Kategorin har 16 företrädare i Spegel.

Ett exempel på den andra typen:

Spegel: Sanna/besanna	<i>certiorem facere</i>
SO: Sannar	<i>veritatem deprehendo, verum experior,</i>
<i>item</i>	<i>veritatem adstruo, confirmo.</i>

Ingen ekvivalent förekommer hos båda, men Spegels är synonym med *item*-betydelsen i SO: 'bekräfta'; dennas båda första latinska fraser betyder däremot snarast 'utröna (sanningen)'. Kategorin har 14 företrädare i Spegel.

Typfallet när SO:s *item*-polysemi jämförs med Spegel är dock ett annat. Mer än en tredjedel (31) av SO:s här aktuella uppslagsord saknas helt i Spegel. Swedberg skrev sin tids mest omfattande svenska ordbok (Holm 1986:92–94) – och det var han som introducerade polysemin på bred front.

SAOB

Det självskrivna jämförelseobjektet och «facit» till SO är naturligtvis SAOB. Att Swedbergs pionjärskisser – så som jag uppfattat dem – inte alltid smidigt har kunnat passas in idenna totalöversikt av nysvenskans ordförråd är oundvikligt.

För den som hyser respekt för SO i allmänhet och dess redovisning av svenska ords polysemi i synnerhet kan redan en jämförelse med Dalins *Ordbok* (1850–55) verka tämligen nedsläende. Om SAOB används som jämförelseobjekt, framstår SO snarast som synnerligen torftig. Men den representerar ett stort steg framåt från sin(a) föregångare och försvarar väl – om

Ord i SO	Spegels ekvivalent(er)	SO:s ekvivalent(er)
Salwa	<i>ungventum ... festiva complosio sclopetorum</i>	<i>ungventum ... festiva complosio sclopetorum</i>
Sellskap	<i>consortium, sodalitiium, societas ... famulitiium</i>	<i>consortium, sodalitiium, societas famulitiium</i>
Skida	<i>vagina siliqva c: ert-skida</i>	<i>vagina siliqva, ertskida</i>
Skott	<i>ictus telum, jaculum ...</i>	<i>ictus ... [2] jaculum, telum [1]</i>

Tabell 1

än opublicerad – sin plats i den lexikografiska utvecklingskedjan. Det återstår här att värdera SO:s *item*-polysemi utifrån dess «allomfattande» efterföljare.

Ett välbelagt uppslagsord som inte presenterats ovan är Snålhet:

Spiegel: Snålhet. *Lat. avaritia, aviditas, sordida & iniqua libido habendi.*

SO: Snålhet, *aviditas, item avaritia, sordida parsimonia.*

SAOB: SNÅLHET, 1) ... (sniket) begär, (sniken) lystnad ...

2) ... egenskapen i. förhållandet att vara snål, gnidighet ...

Swedberg tycks vara den förste som klart markerar skillnaden mellan aktiv och passiv snålhet, («att vilja ta / få» mot «att inte vilja ge»). SAOB bekräftar SO:s polysemi. Ett annat exempel:

Spiegel: Syfta *Dan. sichte: Lat. collimare ad scopum, collineare.*

SO: Syfftar, *collimo*, [+ psalmbokscitat] *item humecto.*

SAOB: SYFTA, v¹ 1) ... rikta ... 2) ... sikta ... 3) ... inrikta blicken ... 4) ... rikta sig ...

6) ... anspela, hänsyfta, mena ...

SYFTA, v² 3) ... tillsätta ... vatten till (malt i. korn ...) ... genomfukta ...

Swedberg introducerar polysemi med betydelsen 'fukta' – man kan undra varför han inte valde att konstituera två homonymer. Vad skulle här vara den gemensamma nämnaren för två så väsensskilda betydelser?

Dessa två exempel visar vad som är regel: drygt 70 av materialets 89 *item*-polysema uppslagsord får sina betydelser bekräftade av SAOB – som naturligtvis ofta(st) bidrar även med andra huvudbetydelser. I några fall motsvaras SO:s polysema lemma av två homonymer i SAOB.

Det finns alltså ett fåtal *item*-polysema ord i SO som saknar en av sina betydelser i SAOB. Jag väljer följande exempel på denna kategori, ett av de få treställiga:

Spiegel: Sorg-lös. *Belg. zorgeloos. Lat. sine solitudine, expers curarum. Angl. careless.*

SO: Sorglös, *securus, incuriosus, [Sk1: + negligens,] item expers doloris, item sine solitudine.*

SAOB: SORGLÖS 1) ... som är utan sorg(er) ... 2) ... försumlig; lättsinnig ...

Gränserna mellan betydelseerna är ingalunda klara, men två poler kan skönjas: 'vårdslös' (= första betydelsen i SO, förstärkt av tillägget i Sk1) mot 'bekymmerslös' (= tredje betydelsen i SO). SO:s andra betydelse 'fri från smärta' kan jag inte identifiera i någon av de andra ordböckerna.

Nästa kategori skulle kanske kunna tjäna som ett schibbolet vid bedömningen av Swedbergs omdöme och framsynthet i etablerandet av polysema uppslagsord. För 13 ord på S gäller att båda de betydelser som i SO åtskiljs av *item* låter sig identifiera med en enda av de betydelser (eller den enda betydelsen) som ordet har i SAOB. Som man kunde vänta har SO:s distinktioner knappast någon gång stöd i andra, äldre eller yngre, ordböcker (utom Schenberg). Kategorins speciella karaktär framgår av följande exempel (Spegel saknar lemmat, liksom det följande):

SO: Språksam, *facundus*, *item loqvax*, *garrulus*.

SAOB: SPRÅKSAM, .. som gärna språkar ... pratsam, talför; meddelsam ...

Swedberg finner skäl att särskilja en positiv och en (lätt) negativ betydelse hos adjektivet: 'vältalig' mot 'pratsam' eller rentav 'pratsjuk'. SAOB avstår från indelning i huvudmoment. Ett annat exempel:

SO: Slumrig, slumrchtig, *oscitans*, [Sk1: + *negligens*,] *item prodigus*.

SAOB: SLUMRIG, ... slarvig l. försumlig l. trög l. slö l. «sömnig» ...

Swedberg har uppenbarligen tagit fasta på både den bokstavliga betydelsen och den bildliga hos detta ord. Han hade gott stöd i latinet; *oscitanter* (motsvarande adjektiv saknas) översätts av Scheller: «gäspande; derf. oaktsamt, vårdslöst». SAOB avstår från momentuppdelning för ett ord som är tämligen obetydligt.

Dessa för Swedbergs anseende som lexikograf möjligen besvärande *item*-polysema ord är som sagt relativt få (och ibland svårbedömda); utöver de ovan redovisade: Samwara, Skena, Skiuter sig in til, Skärskodar, Slunt, Slår af, Smuga, snöpt, Stiger af, Stridsamhet, Sweder af.

Polysemi presenterad som homonymi

Som jag nämnt och exemplifierat i inledningen, redovisar Swedberg svenskans homonymer på ett sätt som typografiskt fullständigt avviker från hur han redovisar de polysema uppslagsorden. Kruket är bara – för en samtida liksom för en sentida läsare – att vad som vid en första anblick ser ut som en betydelsemässigt enhetlig kategori i själva verket är en blandning av homonymer och polysemer. Jag har bokfört alla dessa par (ofta trior, ibland kvartetter, någon gång till och med kvintetter) av identiska uppslagsord som finns under bokstaven S i SO och funnit att de är 122 till antalet. För att exemplifiera hur denna brokiga grupp är sammansatt återger jag här vad som ryms på de första 20 sidorna av S. SAOB-spalten till höger visar om orden där anses vara homonymer (som sabel¹ och sabel²) eller polysemer (som sakta).

Dessutom Sender, Ser, Sicht, Sid, Sida, Signar, Sil, Sin (av utrymmesskäl här ej redovisade

i detalj). Nedan jämför jag SO med Spegel och läser SO i Uppsala-handskriften mot dess utgångspunkt Skara 1-handskriften. Allt i – dessvärre – ej helt framgångsrika försök att förklara Swedbergs val att klä ut en rad svenska polysema ord i homonymdräkt. Ordparen (-trioma etc.) utgör 52 av 122, dvs. drygt 40 %.

SO använder fyra typer av identifikationer för att markera de polysema ordens olika betydelser: 1) svensk synonym, efter komma; 2) svenskt komplement, som följer direkt på uppslagsordet och bildar en fras tillsammans med det; 3) ordklassangivelse; 4) latinsk(a) ekvivalent(er). Alla fyra sätten exemplifieras i orden *Sachta* och *Serdeles* i tabell 2.

Ett utförligt exempel

Ett belysande exempel är *Skam* från s. 552 i SO:

Skam, pudor, verecundia, foem: O:7:13. propudium, dedecus, 2Chr:32:21. O:6: 33. Jud:v:13.

H:10:6.

Skam, nuditas, pudenda, Ex:20:26. nates, Es:20:4. J:13:26. Ez:16:32.s. Vp:16: 15. komma på skam, pudeferi, Ps:6:11. 70:3.ss. skam och last, 1M:1:16. V: Schibb:C:17:§:14.

Skam hic in W Gothia, malus genius vocatur. [Sent tilläggav Swedberg:] Få jag skam, genus juramenti. [?]

I Skara 1-handskriften av SO lyder motsvarande parti (s. 958):

skam, pudor, verecundia, propudium, dedecus, foem, H.10:6. O:6:33. O.7:13. 2.Chr.32:21. Jud.v.13. nuditas, pudenda, Ex.20:26. nates, Es.20:4. Vpp.16:15. Ier.13:26. Ez.16:36.s. [I marginalen:] komma på skam, pudeferi, Ps.6:11. 70:3.ss. skam och last, 1.M.1:16. Schibb.C.12.§.14.

Som synes föreligger här i den äldre SO-versionen ingen «homonymi»; ordet är regelrätt polysem. Och av västgötsk dialekt eller svordomar syns ännu inga spår. *Schibboleth*-hänvisningen, som för vilse i Uppsala-hskr., leder till ett normativt råd under rubriken «Owiga Ordasett» (s. 172): «Behöfwes intet så mong ord på en gång. Synd / skam och last höres nu alt jemt. Et i synde / alt nog.»

Spegel inleder en spaltlång artikel med flera avledningar och sammansättningar med *skam* sålunda (s. 409):

Skam. Dan. simil. Lat. verecundia, pudor; interdum opprobrium. A. G. scama c: reverentia. A. S. sceame & scamu. German. scham / schande. Belg. schaemte. Angl. shame. Ebr. schamam c: in stuporem raptus est. Schamma c: stupor, vel res stupenda. [...]

Som så ofta bryts kollegerna Spegels och Swedbergs ambitioner mot varandra. *Glossarium* rymmer alltför mycken polyglott lärdom för att ge plats åt mer än en snarast monosem tolkning av ordet *Skam*, som SO ger tre betydelser.

I SAOB motsvaras de tre betydelserna av *Skam* i SO av följande under *SKAM*, subst. (S 3451–3461):

1. 1) om förhållandet att vara ... utsatt för ... missaktning l. ... förakt ...
- 2) blygsel ...; skamkänsla, skamsenhet; ... ; anständighet; ...

s. i SO	lemma etc.	SAOB
526	Sabbel, kroksabbel Sabbel, diur Sachta, <i>tarde, lente, ...</i> Sachta wäder Sachta, åt minstone, åtminsto	sabel, s ¹ sabel, s ² > sobel sakta, adv, adj
527 f	Sak, <i>res, caussa, ... crimen, culpa</i> Sak, <i>reus, convictus, damnatus ...</i> saker	sak, s sak, adj > saker, ad saker
536	Segnar, <i>lentisco, duresco</i> Segnar neder, V: <u>signar</u>	segna, v ¹ segna, v ²
537f.	Selskap, vmgenge Selskap, husfolck	sällskap, s ¹
539	Serdeles, <u>adv</u> : <i>peculiariter, ...</i> Serdeles, <u>adject</u> : <i>..., peculiaris, ...</i>	särdeles, adj, adv

Tabell 2

2. 3) om yttre könsorgan hos människa l. ... om kroppsdel(ar) som man blyges att visa; ...
3. 4) ... mer l. mindre eufemistisk benämning på djävulen ...

Att Swedberg i sin slutredigering av SO ville se tre homonyma Skam förefaller mig inte oförsvarbart: en känsla av starkt psykiskt betryck – intima anatomiska detaljer på kroppens fram- och baksida – en dialektal svordom; han såg här hellre tre olika «ord» än ett och detsamma.

Olika typer av uppslagsord

«Oavsedda» homonymer

Det excerperade materialet är inte enhetligt. Det enda som förenar de 52 ordparen (-triorna etc.) är att de består av vardera två (tre etc.) identiska, på varandra följande uppslagsord med tillhörande artiklar. Utan tvivel var det Swedbergs avsikt att presentera en rad homonymer; han kände till företeelsen om än inte beteckningen. Men i vissa fall är det rent handskriftstekniska (miss)förhållanden som kan förläda en sentida uttolkare av SO att ana homonymer där inga sådana avses.

SO:s redovisning av svenska partikelverb torde vara den grundligaste före Sahlstedt (1773) och vore värd en egen studie. Verb som Drager, Drifwer, Faller, Far, Kastar, Kommer etc. behandlas först som enkla, sedan med partiklar, ibland upp till 20 per verb. Under S finns t. ex.

Ser (med 8 olika partiklar) och Setter (14). Vanligen skrivs verbet ut bara en gång, som enkelt; därefter representeras det varje gång före partikeln av ett streck. Ett par gånger råkar dock systemet i olag (i Uppsala-hskr., inte alltid i Skara 1-hskr.) som t. ex. (s. 625):

Städer, städier, *conduco*.

Städer til, *permitto, concedo, veniam do ...*

Skriver Swedberg möjligen så för att han inte accepterar «städier til»? Knappast. Och att här se en homonymimarkering vore långsökt.

Om likalydande adjektiv och adverb ska behandlas som samma eller skilda uppslagsord kan vara en öppen fråga (jfr inl.). Skilda väljs i SO men samma i SAOB för Sachta (betydelse 1 och 3 är olika adverb), Serdeles och Stilla. (Cirkeln sluts med NEO, som – av «mekaniska» skäl – lemmatiserar som SO.)

Både Sachta och Stilla behandlas annorlunda i Skara 1-handskriften. Den största och intressantaste gruppen bland de «oavsedda» homonymerna är just de som saknas i den äldre versionen av SO. Skam har nyligen berörts. Ett annat, extra tydligt exempel finns i Uppsala-handskriften (s 559):

Skickelig, *decorus, decens, item modestus, moderatus, urbanus* [+ bibelcitat].

Skickelig, *capax* [+ bibelcitat]

I Skara 1-handskriften står (s. 968):

skickelig, *decorus, decens, item modestus, urbanus, moderatus* [+ bibelcitat]

item capax [+ bibelcitat]

Ordning rådde alltså från början: polysemi med tre skilda betydelser. Frågan är hur ändringen i den senare handskriften uppkommit. Avsiktligt på lexikografen Jesper Swedbergs initiativ – eller oavsiktligt alternativt självsvåldigt genom sonen Jesper Swedenborgs avskrift? Skara 1 är visserligen något mindre omfattande än Uppsala, men samtidigt saknar den många av de rena skrivfel av skilda slag som vidlåder Uppsala. Om man ser de «oavsedda» homonymerna som en brist i SO – vilket det kan finnas fog för att göra – kan man tala om en viss, om än obetydlig, korrumpning av Uppsala-handskriftens text. Den «oavsedda» homonymin kan utebli eller inskränkas i Skara 1 genom att ett led a) helt saknas, b) föregås av *item*, c) står med indrag, d) följer direkt efter –, e) ingår i löpande text eller f) står tillskrivet i marginalen, med oklar tilltänkt placering .

«Ovedersägliga» homonymer

Kanske frestas jag genom lojalitet med mitt undersökningsobjekt att försöka rädda Swedbergs rykte som lexikograf – men faktum kvarstår: drygt 30 par (trior etc.) «homonymer» på S i SO (både Skara 1- och Uppsala-hskr.) är polysema enligt SAOB. Ett ytterligare exempel, ett av de få som presenteras som samtidigt homonymt och polysemt i SAOB (SO: 577):

Slag, art, *species, genus*, G:6:20. 7:14.

Slag, hugg, *plaga*, [Sk1: + *praelium*,] *conflictus, pugna*, D:7:23. 1S:14:23. O:27:6. J:6:7.2Cor:6:5.

11:24. weckia vp til slagz, *excitare ad pugnam*, Jud:14:3. draga til slagz. Jos:22:33. J:46:3.

Ez:7:14. redo til slags, *paratus ad praelium*, 1M:4:21.

Slag, sjukdom, *paralysis*, 1M:9:55.

Gruppen kan sägas utgöra ett mönsterexempel; alla de tre betydelserna förklaras med välvalda svenska synonymer. Bibelcitatet exemplifierar alla just de betydelser till vilka de förts.

Skara 1-handskriftens innehåll är i allt väsentligt detsamma. Spegel saknar den första betydelsen men delar in den andra i två olika (*plaga* mot *pugna*).

De tre betydelserna i SO motsvaras i SAOB (S 6328 ff.; 6264 f. = Översikt) av följande:

1. SLAG, subst.² ['sort', 'art']
2. SLAG, subst.¹ A.1) om handlingen att ... slå till ngn l. ngt ...
3. – » – A.7) om (anfall av) olika sjukdomar ...

Bengt Loman skriver i *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok* (Ekbo & Loman 1965: 38f.):

Språkforskaren, som ger ut en nusvensk ordbok, kan med hjälp av sitt etymologiska och kulturhistoriska vetande sortera upp alla nu brukliga förekomster av *slag* under två ord: *slag* 'sort' och *slag* sammanhängande med verbet *slå*. Men ur modern synpunkt har det etymologiska ordets enhet brutits. Mellan vissa användningar synes det numera icke föreligga större semantisk släktskap än mellan helt obesläktade ord; jfr t. ex. *kavaj med breda slag: duvorna satt inne i slaget: vi följde det färska slaget* (dvs. 'spåret'): *vi går ut ett slag*. Då dessa användningar har förlorat det semantiska sambandet med det ursprungliga ordets grundbetydelse, kan det vara motiverat att ur modern synpunkt betrakta dem som självständiga ord, att uppfatta *slag* som flera homonyma ord.

Det var kanske detta Swedberg hade på känn redan under 1720-talet, när han skrev sin ordbok, som skulle vara «fullkomlig och riktig» (SO: titelbladet). (Jfr också «The bishop who strove for completeness» ... = Holm 2000.)

Hela gruppen «ovedersägliga» homonymer i SO, som är polysemer i SAOB, omfattar följande ord: Sakta, Selskap, Sida, Signar, Skafft, Skattar, Sken, Skenck, Skencker, Skickar, Skifwa, Skinnar, Skiälig, Sko, Skuld, Skyllig, Slag, Släp, Spel, Spisar, Steller, Sten, Stiller, Stock, Stol, Storm, Stormar, Stycke, Stånd, Stöt, Swalg, Swårliga, Sörger.

Det är både utrymmeskrävande och förledande till lösligt psykologiserande att söka resonera sig fram till varför Swedberg valt att etablera homonymer, när han enligt SAOB:s bedömningar «bort» hålla sig till polysemi i sina ordartiklar. Men med dessa kraftiga reservationer framförda ger jag gärna efter för frestelsen att diskutera först några mera försvarbara och sedan några mindre rimliga exempel på vad som kunde kallas pseudohomonymer i SO.

Swedberg saknade visserligen inte föregångare eller förebilder, men vi besinnar kanske inte alltid i hur hög grad han började från början i sitt lemmatiseringsarbete. De flesta av SO:s *item*-polysemer, beskrivna ovan, har ännu – och hade uppenbarligen redan på Carl XII:s tid – vardera *en* grundbetydelse som tydligt känns igen i delbetydelserna. Detsamma gäller paren (grupperna) av pseudohomonymer. Men detta förhållande kunde kanske ibland i Swedbergs språksyn skymmas bort av olika föreställningar – även sådana som en sentida betraktare ser som fördomar – i hans verklighetsbild. Religiöst laddade ord, t. ex., bör ha varit särskilt känsliga för en ordboksskrivande biskop. Kanske såg han det som alltför magstarkt att Signar '*benedico*'

skulle vara «samma ord» som Signar 'incanto' – kristet mot hedniskt. Något liknande skulle kunna gälla Skuld och Skyllig, båda med *en* allvarlig, salighetsavgörande betydelse och *en* all-daglig, krasst ekonomisk. Snarare sociala överbäganden, om «fint och fult», fick kanske fölla utslaget, då Selskap som (biskopens eget) «vmgenge» inte fick dela lemma med (hans tjänande) «husfolck», eller då Stol som allmän (salongsfälig) möbel inte identifierades med *latrina* 'nattstol'. Andra ordpar (-grupper) kan ha betecknat – och betecknar – föremål och företeelser av så konkret skiftande karaktär, att ingen högre grad av språklig naivitet krävs för att se dem som skilda lemman, homonymer. Exempel under S är Sida (allmänt –«i böker»), Släp (konkret "på kläder"– abstrakt «släperi» = 'hårt arbete'), Sten («stenplåga»– allmänt) och Stock ('trädstam'– straffinstrumentet «fengelse stock»). En lemmatrio i SO (s. 626) är värd att citeras in extenso:

Stöt, bult, *tudes*.

Stöt, slag, *plaga*, *ictus*.

Stöt, spögubbe, *vigil templi* [Sk1: + , *sacer custos*]

Swedbergs svenska synonymer gör identifikationen i SAOB problemfri; betydelsema möter som II, I resp. III under STÖT, subst. Bara den gemensamma etymologien torde hindra oss från att – liksom Swedberg – här vilja se tre homonymer. En slägga, ett hugg och en (gammal) kyrkvaktmästare har inte mycket gemensamt (vilket SAOB väl antyder med sina romerska momentsiffror).

De möjligen något mera blamanta pseudohomonymerna i SO är inte så lättfunna, men de finns; ett exempel (s. 560):

Skifwa, bordskifwa, *tabula*, *mensa*, *abacus*, J:18:3. S:38:32.

Skifwa, *lamella*, *tenuis portio*, N:16:38. IK:6:30. Ez:48 [Sk1, rätt: 43]:17.

Man kunde mena att de båda Skifwa rimligen bort presenteras som *ett* lemma, lika självklart polysemt som t. ex. Skena och Skida. Bibelhänvisningarna till «bordskifwa» gäller båda 'kruk-makares drejskiva', inte 'matbord', som de latinska ekvivalenterna kan förleda en att anta. De tre citaten som motsvarar *lamella*, *tenuis portio* handlar däremot alla om inredningsdetaljer i sakrala byggnader. Att föredra homonymi framför polysemi för Skifwa var kanske inte så omotiverat, när allt kommer omkring. Andra tänkbara exempel är Skenck, Skencker, Sko (citerat ovan), Skinnar, Skiälig, Swårliga.

För att avsluta den kritiska granskningen av hur Swedberg hanterar svenskans polysemi tar jag åter till SAOB som schibbolet. Det finns nämligen ett par pseudohomonyma uppslagsord i SO som i SAOB inte ens är polysema utan klart monosema! Hit hör Sid ('lång' om kläder). Ett annat (ordpar) är (SO: 550):

Skahl, *putamen*, N:6:4. *Germ*: schale, ...

Skahl på gräs och säd, *follicul[us]*, *siliqva*.

Gemensam motsvarighet i SAOB är SKAL, subst.¹, moment 1. Alla de tre latinska ekvivalenterna översätts i latinsk-svenska ordböcker med just 'skal' på frön, bär och frukter av nyttoväxter; *putamen* ensamt tycks ha den negativa bibetydelsen 'avskräde'. Skara 1-handskriften visar ingen avvikelset. Kanske är det återigen ett inflytande från Spegel som spökar. *Glossarium* är

utförlig med två homonymer **Skaal**; den första gäller växtriket och den andra djurriket («*Angl. shell...*»). Swedberg bortser från Spegels andra artikel och ratar det mesta i den första; han tycks rentav slå föregångaren på fingrarna med att byta ut dennes två tyska glosor mot en egen; men de tre latinska ekvivalenterna återfinns alla hos Spiegel.

Att läsa SO med SAOB som facit är som redan antytts ett vanskligt företag. Att utgå från SAOB och kontrollera i vad mån Swedberg för det första tagit upp de ord som finns belagda före 1725 och för det andra redovisat deras system av polysema betydelser – se där ett svart hål, vars oändliga djup jag inte ens vågat blicka in i.

(För kreativ kritik tackar jag Lars Svensson, Bo-A. Wendt, Sven-Göran Malmgren och konferensrapportens redaktörer.)

Litteratur

Handskrifter

Swedberg, Jesper, *Swensk Ordabok*; UUB: R 589 e

Swedberg, Jesper, *Swensk Ordabok*; Skara stifts- och landsbibliotek: Swedberg I

Tryck

Bergenholtz, Henning, m. fl. 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo.

Biblia, thet är all then heliga skriffit på swensko... (1703,) 1978. Stockholm.

Calepinus. 1502 [etc.]. *Dictionarium latinum*. Reggio nell' Emilia.

Cavallin, Chr. (1885,) 1905. *Latinskt skol-lexikon*. Stockholm.

Dahlgren, F. A. (1914–16,) 1973. *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt...* Lund.

Dalin, A. F. (1850–55,) 1964. *Ordbok öfver svenska språket*, 1–2, Stockholm.

Ekbo, Sven & Bengt Loman. 1965. *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.

Hannedóttir, Anna Helga. 1998. *Lexikografihistorisk spegel...* Göteborg.

Holm, Lars. 1986. *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala.

Holm, Lars. 2000. «The bishop who strove for completeness...», I: *Symposium on lexicography IX*. Tübingen.

Holm, Lars. 2005 [?]. «Swedbergs Svensk Ordabok och bibeln», I: [?], Lund, under utgivning.

Loccenius, Johannis. 1674. *Lexicon juris sueo-gothici...*, 3 uppl., Holmiæ.

Malmgren, Sven-Göran. 1992. «Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker», I: *Nordiske studier i leksikografi*. Rapport fra konferanse om leksikografi i Norden 28–31 maj 1991. Oslo.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* [1 band]. 2000. Höganäs.

Sahlstedt, Abraham. 1773. *Swensk ordbok med latinsk uttolkning...* Stockholm.

SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska akademien. 1898-. Lund.

Scheller, Imm. Joh. Ger. 1828. *Latinskt lexikon*. På Svenska ... af Carl Heinrich. Örebro.

Schenberg, Petrus. 1739. *Lexicon latino-svecanum*. Norcopiæ.

Spiegel, Haq. 1712. *Glossarium-sveo-gothicum eller Swensk-ordabook...* Lund.

Swedberg, Jesper. 1716. *Schibboleth...* Skara.

Swedberg, Jesper. 1941. *Lefwernes beskrifning*, utg. av Gunnar Wetterberg. Lund.

Svensén, Bo. 1987. *Handbok i lexicografi*. Stockholm.

Then swenska psalmboken..., (Stockholm 1697,) Malmö 1939.